

Berde Mózsá.¹

Irta: **Dr. Borbély Ferenc.**

Nyelvünkben dicsérő jelzőket, magasztaló kifejezéseket inkább a hősi vitézségnek és dicsőségnek méltatására találunk, mint a polgári foglalkozás csöndes, egyhangu munkájára. Amaz fellobogó fényével lelki világunk égboltját egyszerre megvilágítja és lángra fakasztja, emez csöndesen ég, mint a parázs, melynek fénye nem hat messze; amaz első sorban mindig közérdeket szolgál, a vitézségnek glóriájából mindnyájunknak jut egy-egy kis rész, a polgári munka főleg önérdéket, magáncélt vesz alapul s azért nagyobb, általános figyelemre nem tart számot.

Ilyen gondolatok lepnek meg, mikor körünk történeti eseményei közt összegyűltünk olyan emberünk emlékét fölidézni, aki az elrejtőző polgári munkának volt törhetetlen híve.

Ámde valami gondolkozóba ejt.

Vajjon a polgári munka nem lehet csodálatra méltó, vajjon nem lehet-e ott hőstetteket véghez vinni, amelyek fényt vessenek a későbbi korokra is? Lehet. Számtalan esetet tudnánk felmutatni. Hanem maradjunk csak emlékezésünk tárgyánál.

Éppen száz esztendeje, hogy a Székelyföld egyik kis falujában új bölcsőt ringatott egy gondos, takarékos anya. Csak a maga féltő szeme csüngött kis fián, az apa meszsze volt, valahol a rajnamelléki táborban. Idővel ez a fiu elkerült városunkba ódon gimnáziumunk akkor még új falai közé, rendszeretével, pontosságával, takarékos-

¹ A székelykeresztúri unitárius főgimnáziumban, a Berde-émlékünnepen tartott felolvasás.

ságával és jó előmenetelével kivált a társai közül. Azután elhagyott, elment Kolozsvárra, oda, abba a várbsába Erdélynek, amely csodás ígérzetével annyiunkat odavonz a maga bűbájos körébe. A szegény székely fiu azt a szegényes életet folytatja, amit itt elkezdett, de az iskoláit elvégzi, egy nagy okmányt szerez valamilyen hivatásra, azután előtte az élet. Elindúl csodás útvesztőibe, varázsvesszejével idecsap, odacsap, szépen csillogó sárga arany kerül elő innen is, onnan is, nagy halomra gyűl s a szegény fiu gazdag, nagyon gazdag ember lesz. De őt nem széditeli el a sok arany, még kopottas ruháját sem cseréli fel drága újjal, hanem belemarkol a rengeteg kincsbe és aranyesővel árasztja el azokat, akiket szeretett. Mindent elosztogatott, magának semmit sem tartott meg.

Olyan, mintha az ezeregyéj legszebb meséje volna.

Ez a szegény fiu, aki olyan gazdag lett: Berde Mózsas akiket ő úgy szeretett, az ő nagy családja: az unitárius közönség és tanuló ifjuság. Minket boldogított az aranyeső s mi most hálával, szeretettel és ragaszkodással iránta, meggyűljük az emlékezet tüzét s fényénél telidézzük az ő nemes alakját.

Laborfalvi Berde Mózes, egyházunknak és iskolánknek fejedelmi jótevője száz évvel ezelőtt született: 1815 decemberében. Születéshelye a háromszékmegyei Laborfalva, egy kis falu, amely talán semmiben sem különbözik Székelyföldünk más falvaitól. Rendes, tisztán tartott házak, széles országut a házak között, a honnan egy-egy galambbugos kapu látható. Népe józan, világos fejű, munkás, takarékos, büszke, aki az emberek előlálló fajának vallja magát. Ilyen környezet és ilyen emberek látták először a kis Berdét, akiről nem gyaníhatták, hogy egykor többje lesz, mint az egész falunak együttesen. A fiatal anya kora örömébe súlyos gondok merülhettek s elég hamar megzavarhatták boldogságát. Férje katona volt s egész világ választotta el tőle, a kis gazdaság ellátása teljesen reá maradt s az anyának fokozottabban kellett az élet súlyát éreznie a fia születése után. Erős szívű, erős lelkű asszony volt, aki a szeretetet mélyebben hordozta szívében s örömét nem a fia pusztá beczésében

találta, hanem az életre való gondos előkészítésben. Maga mintaképe a munkás, gondos, takarékos asszonynak, aki egyedül is képes a vagyonát gyarapítani. Nem hagyhatta gazdagságot a fiára, de hagyott a maga lelkéből oly kiválóságokat, a milyen nem sok embernek jut s amikkel krözüsi kincseket lehet szerezni: munkakedvet, gondosságot, takarékosagra való erős hajlamot és kora önállóságot.

De nem megvetendő az apai örökség sem. A határ-őrvidéki katona-család sarjában katonai erények is öröklődhetnek. Az apa fiának születésekor már hét éves katona, aki végig küzdötte a francia háborukat. Fenmaradt önélettrajza a maga határozott, biztos vonásaival, erős tónusával fegyelmezett egyéniséget, határozott, önálló gondolkozásu embert árul el. Meglátjuk benne azt a tizenöt éves síhedert, aki a vásárhelyi kollégiumba menekül a tudományért, de onnan a katonaság kiveszi s leköti magának mintegy 32 évre. Mennyi életreményt kellett örökre eltemetnie, aminek keserősége fel-felszakad benne, de az erős férfi siet újból elnyomni.

Ilyen anyának és ilyen apának volt ivadéka Berde Mózsá, akiben az anyai és apai lelki örökség csodálatos módon vegyült egy még nem sejtett nagy cél érdekében. A fiu szerencsésebb az apánál, aki korán átveheti fia nevelésének, életsorsának irányítását. Amit maga elmulasztott, siet fiával jóvá tenni és tiz éves korában a kereszturi gimnáziumba adja tanulni.

A régi diákéletet a romantika arany- és ezüstszála szövik keresztül-kasul. Úgy vagyunk vele, mint az emlékeinkkel: letörlődött belőle a keserű szín, csak a jó maradt, a derült, világos színek. Ámde csak magunknak, az utódoknak jobbat, megfelelőbbet szeretnénk adni, kivált ha módunkban is van. A mi magasabb fokú iskoláink több tekintetben máskép jönnek létre és más a jelenjük, mint a nyugati országokban levőknek; szegény fiaink nem találnak elhelyezést az ipar és kereskedelem számos ágában, mint külföldön, előttük csak két út állott: kezükbe veszik a vándorbotot s végkép elveszíti őket a szülőföldjük, vagy jól felpakolt batyut vesznek a há-

tukra, elindulnak az iskolákba, a falai közé telepednek, hogy sok nyomorgás után legyen valami belőlük. Az erdélyi gimnáziumok túlnyomó része így kapta a tanulóit, a kis Berde is így jutott Háromszékből valamelyik 'ekhós szekerem Kereszturra.

Ez az iskola újat inkább a gyermek képzeletében nyújt, mint a valóságban. Bár sokfelől kerül össze a tanuló sereg, érzésben, gondolkodásban nagyon hasonlítanak egymáshoz. Nem von közéjük válaszfalat sem faji, sem társadalmi különbség, hiszen közös a múltjuk, közös a jelenük és közösnek ígérkezik a sorsuk. Mindenik élhette tovább a hazulról hozott világát. Ha elvégezték rendszer napi munkájukat, az iskola nagyobb igényeket nem támasztott velük szemben. A munka főleg a latin nyelv tanulásából állott, ami bizony egymagában sem nem elég észfejlesztő, sem nem elég léleknemcsítő.

Nem áll módunkban Berde viszonyát az iskolához a legpontosabb hűséggel megrajzolni, de a körülményekből sok dolgot magától látunk. Az első tanulók közé tartozott mindig, akit kötelességtudásban, szorgalomban, buzgóságban senki meg nem előzhetett s az önképzésben — ha lehetősége volt reá — senki felül nem mulhatott. Kiváló mestere és vezetője volt az iskola akkori rektora, Koronka, akinek működésére és alakjára meleg szeretettel gondol vissza a késő utókor is. Alatta alakult át a kereszturi gimnázium. Nemcsak nemes, emelkedett szellemet hozott magával, hanem az iskolai és egyházi ügyekben is páratlan buzgóságot és odaadó áldozatkészséget tanusít. A felserdülő Berdének hallania és látnia kellett, hogyan omlottak össze iskolájuknak falai s alakultak át bolthajtásos szilárd kőfalakká, de a jószívű adakozó kedv mellett ott maradt a rengeteg hiány és bedugult segélyforrások miatt gyakran nemcsak fizikailag, hanem szellemileg is éhezett a kis deákcsoport. Elég nyílt szemű és korán fejlődő ifjú volt, hogy mindezek világos tudatával, birjon, mikor kilenc év múlva elhagyja a kezdő iskolát és Kolozsvárra megy.

Mielőtt azonban szűkebb hazáját, Székelyföldjét elhagyja, ne feledjük el még egyszer a szülőházhoz benézni.

hiszen az apa, anya és gyermek közt ilyen időben még erős kapocs szokott lenni. Az olyan szülőktől, amilyenek az övéi, nem lehet azt várni, hogy elkényeztessék, vagy szeretetüktől vezérelve, akármit megtegyenek érte. Ellenkezőleg, a legnagyobb szigorra képesek, szinte a könyörtelenségig, csak hogy gyermeküket olyan eszményképpé neveljék, amilyen a lelkükben legtöbbször öntudatlanul él. Lelki világa inkább az anyáéval árul el nagyobb rokonságot. Ő helyettesítette legtöbbször az elfoglalt vagy távollevő apát, ő látta el tanácsaival, ha iskolába ment, ő számoltatta el azokról a tizenhat magyar forintokról, amiket Keresztúrt évente kapott hazulról. A szülők a vakáció napjaiban is kemény munkára fogták fiokat s nem hiába tette a kis Berde egyszer azt a megjegyzést szántás közben, hogy jó volna eladni azt a darab földet, amelyen szántanak, mert igen nagy. Mi nem az ellettét nézzük ez és a későbbi felfogása közt, hanem azt, hogy a munkát találja igen soknak. Talán a gyermekkorának nem az első és utolsó panasza ez a túlszigorú nevelés ellen, de később erre a szigorra gondol a legnagyobb hálával és tisztelettel s a jó szülő legbiztosabb ismertetőjének tartja. Egy különösen érdekes jelét látjuk még Berde és a szülői közötti kapcsolatnak. Az apa és anya életük vége felé számba veszik kis vagyonukat, végrendeletet készítenek s mindenüket az arra érdemesebb unitárius kollégiumnak szándékoznak hagyni. A felekezeti ragaszkodásnak, az együttérzésnek és gondolkozásnak meghatóbb találkozását alig szemlélhetjük másutt, akár jut eszünkbe, akár nem az egymásra hatást keresni.

És most hagyjuk el végkép a 19 éves Berdével együtt a szülői házat, a Feketeügy mellékét, a Szépmezőt összes gyermekkori emlékeivel s kövessük őt a Szamosmenti fővárosba.

Kolozsvár még korántsem mutatta a rendezettségnek és fejlődésnek azt a fokát, mint napjainkban, de minden egyes kódarab benne a nagy történeti multról mesél, ahová Erdélyországnak emlékei minden irányból összefutnak. Ámde nemcsak a letűnt kor fáklyái világították be ódon utcárait, hanem a mindenkori életnek pezsgő

clevensége töltötte meg, sajátos egyéni színe, tudósainak és íróinak nemes eszményisége, amely már régebben a szellem helyévé avatta ezt a várost.

Berde többi diáktársaival együtt az unitáriusok disznélküli kollégiumába szállt meg. Épületük a köztérhez közel emelkedett, kiválva a környezetből, ablakaiból a reformátusok hasonló külsejű gimnáziuma külsejét láthatták s ha messzelátón szemlélik egymást, kezet is nyújthattak volna egymásnak. Nem kevésbé jó kilátás kínálkozott a város minden részére, a mivel bizonyára éltek is, ha a reggeli vagy ebéd helyett gyönyörködni kellett.

A kollégiumbeli élet Kolozsvárt nem sokban különbözött a kereszturítól. A kezdet nehézségeivel ugyan nem kellett annyira küzöködni, de a szegénység nem sokkal volt kisebb, a nyomoruság nem sokkal elviselhetlenebb. Egy dologban azonban feltétlenül vezetett: szellemi irányban mindenki megtalálhatta, amit keresett. A szellemi látókör egyszerre talált bő tápláló anyagot és széles mezőt maga előtt. Nagy, magasra lobogó tűz mellett érezték magukat, melyel nemcsak a város táplált történeti hagyományaiival, tudósai, művelt emberei a maguk tehetségével, hanem a kor lelke is a maga szellemi eszméivel és e tűz mellett a nemes lelkeknek lángot kell fognia. A Berde kora a közügyek kora. A nemzet figyelme és ereje a hosszú tespedés után fokozottabban a közintézmények szilárd kiépítésére irányul, hogy ezek oltalma alatt nemzeti létét biztosítottabbnak lássa. Már nem a régi dicsőséget keresik az éji homályban, hanem a reménnyel teli jövőt, melyre a legnagyobb magyar hívta fel nemzetét figyelmét. A jobb jövő képe rejtőzik az ifjú Berde lelkében, a midőn énekelve határozatlan, még ki nem forrott biztossággal, a haladás alapjának, a szabadságnak visszaszerzésére hívja fel barátait. Az ifjú ugyan nem költő, de a költői gondolat úgy születik meg szívében, hogy életelvei közé csatolódjék.

A kollégiumi tanuló évei nemcsak az ismeretszerzés miatt fontosak. Három évig tanul itt s e három év alatt nevelője akkori főgondnokunk, Daniel Elek fiának, a későbbi bíró Daniel Gábornak s tanítványai uri család-

jának belső tagja lesz. Mit jelent az, ha a szegény fiu előkelő társaságba jut, alig kell elmondanom? Megtanulja különösen gyakorolni az érintkezés azon formai sajátságait, amelyek a társadalmi összeköttetést könnyüvé és hatásossá teszik, amelyek nélkül az ismeret, a tudás bizony majdnem csak félértékű. Ő maga sem kívánhatta gimnáziumi tanulmányainak szerencsésebb befejezését, mint ami néki küzdelem nélkül jutott a finom modor, előzékenység, a könnyed társalgási mód elsajátításával.

S mit látunk a Berde produktív működésénél? Lelkének befogadó képessége mellett ép oly erős egyéniségének teljes érvényesítése tanítványaival szemben. Nevelési elvei ép oly hajthatatlan szigorúsággal nyilvánulnak, mint ahogy szüleitől tapasztalta s az ő lelkében is élt. Tanítványa a társadalomban és közügyek terén magas pályát futott meg, a tanító és tanítvány közötti kapocs belső barátsággá változott, amely életük végéig tartott.

A Daniel családdal való kapcsolata még egy szempontból figyelemre méltó. Talán itt nyeri a legerősebb ösztönzését végső életcélja megállapításához. Eddig csak kívülről szemlélte egyházának, tágabb értelemben a székelység egy csoportjának ügyeit, most olyan körbe került, ahol közvetlenül tanuja lehetett a dolgok folyásának, az elintézési módoknak, nemcsak a bajok eredményét látta, hanem azoknak eredetét is. Egyházunk az elnyomatás hosszú évei után szabadabb lélekzethez jutva, bármennyire igyekezett, anyagi és szellemi dolgokban annyira meggyengültnek látja magát, hogy dolgai intézőinek majd kétségbe kell esniök, azonkívül küzdenie kell a meg nem értés keserves súlyával. S az idő sűrűtett. Ha közéletünkben oly erővel megindult az átalakító munka, egyházi téren sem késlekedhetünk, ha létünket veszélyeztetni nem akarjuk. Az isteni gondviselés is segítségünkre jön. Nagy jóltevők állnak elé. Maga a főgondnok, Daniel Elek, nem lankadó buzgósággal dolgozik egyházi ügyekben. Berde, akinek családja anyai ágon püspököt is adott az egyháznak, közvetlen közletről figyelte az eseményeket s a benyomások nem repültek el nyomtalanul a lelkéből. Jellemzésére életirójának néhány sorát idéz-

zük: »A Daniel Elek minden tevékenységének, töprengéseinek szemlélője, az ország és az egyházi vezérférfiaival való tanácskozásainak, a közügyek miatti aggodásainak, a jövő iránt kifejtett nézeteinek éveken át tanuja volt a komoly és mély értelmű Berde. Az így nyert benyomások szabták meg élete pályáját, mely mind a házára, mind az egyházra hálás elismerésre méltóan fejlődött és végződött. Ez időtől kezdve tűzte életfeladatául, hogy bálványozott székely nemzetének és kicsiny egyházának minél több szolgálatot tegyen.«¹

Az ösztönzés tehát megvolt, nem hiányoztak a nagy elhatározások sem, úgy amint az ifjú ember sajátja az életpálya elején. Az a kérdés, mi marad meg az ifjúkori ábrándokból, ellenségünkké szegődik-e a sorsunk és álmaink elég erős szálakból vannak-e szöve, hogy szét ne hulljanak megvalósulás nélkül. Berde nek bizonyára krözusí kincsekről kellett álmodnia, amíhez hazulról semmit sem hozott, csak a lelki hajlandóságot.

A gimnáziumot 1837-ben végezte és reá négy évre, 1841-ben tett ügyvédi vizsgálatot. Azt a legpraktikusabb életpályát választotta tehát, amely mindenre képesített. Nem hiába írja az apja, hogy fia elvégezte az erdélyi tudományt. Ügyvéd tehát, huszonhat éves ekkor Berde s mintegy ötven évre terjedő pálya áll előtte, amelyen erejét ki kell fejtenie. Vagyona: fegyelmezett esze és szíve, fenntartója: önállósága, szigorú munkássága, önmegtartózkodása és takarékosága. E tulajdonságok jó ajánló levélként szolgálhatnak az ügyvédnél, ha ismeretesekké válnak. És ebben Berde szerencsés volt.

Hosszúra terjedő életpályájából röviden méltatjuk hivatali éveit. Nem mintha a közügyek intézésére kevés buzgósággal vagy ügyességgel bírt, hanem mert kiközentették eredeti útjából, eltérítették céljától, amelyet — úgy látszik — nem akart szeme elől eltéveszteni.

Szülőföldje, Háromszék, 1848-ban követnek küldötte az erdélyi országgyűlésre, amelyen ő is az uniónak volt lelkes híve. Mint országgyűlési képviselő nem sokat mű-

¹ Benczédi Gergely, Berde Mózsa életrajza. 10. 1.

ködött. A zavaros idők Háromszékbe nevezték ki kormánybiztosnak. E ma is érvényben levő megbízás általánosan ismeretes hatáskörrel jár. Berde híven teljesítette a tisztelet, alatta megyéjében nem járhatótt ellenség, Gábor Áron ügyei s a háromszéki lófőszékelyek rendületlenül megvédték földjüket. Később a szász városok biztososa lett, amikor munkája még nehezebbé vált. Szigoruan, de nagy körültekintéssel és tapintattal végezte a súlyos feladatot. A szabadságharc után itthon bujdosott két évig, de nem bírva tovább, följelentette magát és a törvény elé került. Hazafias szolgálataiért bitó lett a jutalma, amit kegyelemből négy évi várfogságra változtattak. Bár dicsőség volt e büntetés elszövedése, valami keserű íz maradt utána s késő öregsége homályos pillanataiban gyakran emlegette a jofestadi fogságot.

A köz terén való újabb szereplése a kiegyezés éveibe esik. 1865-től 1872-ig az országgyűlés rendes tagja, a melyre Háromszék egyik vagy másik kerülete küldötte fel. Az erdélyi, különösen a székely ügyek alapos ismerője volt s bár a nyilvános szerepléstől vonakodott, az előkészítő munkálatokban sok hasznos tanáccsal szolgált. Ezt annál inkább tehette, mert 1867-ben belügyminiszteri osztálytanácsosnak nevezték ki, amely állásban négy évet töltött. A kinevezést követő évben nyilvánosan fellép az országgyűlésen, hogy a többi felekezetek mellett az unitáriusok is kapjanak államsegélyt; erre 5000 forintot kapott egyházunk első ízben támogatásul az államhatalom részéről. Másik fontosabb megbízása a székelyeknek hoz nagy hasznot. Kormányja megbízásából visszaszerzi a katonai kincstártól a székely határőrök ivadékaik részére a tőlük elvett mintegy hetvenezer holdnyi birtokot és tekintélyes pénzalapot.

Ha e vázlatos tényekről le próbálnók törülni a hivatalos szárazságot, bizonyára elötünne Berde nemesen érző és gondolkozó lelke, az ő aggódo szeretete egyháza és a székelység iránt. De hagyjuk vonzóadását, szeretetét tisztán megnyilvánulni hosszú életpályája magánútain, az ügyvéd és gazda működésében s különösen élete végső célja kifejtésében.

Midőn 1841-ben az ügyvédséghez hozzáfogott, elmondhatta a szentírásból, hogy a csudák ideje lejárt, de a költővel is élénkelhette, hogy nincs zsellére, jobbágya, csak két tenyere, amellyel kenyerét megszerezheti.

Vajjon miért kellett neki csodára gondolnia?! Ha csak egyszerűen meg akar élni e világon, mint annyi ezeren, akkor nem volt szüksége reá, de ha a közneki úgy akart használni, mint a legjobbjaink, a legelőkelőbbjeink s egyuttal leggazdagabbjaink, akkor eszébe kellett jutnia az ő szegénységének és tehetetlenségének. Már pedig többet akart, mint csak élni, munkálkodni szándékozott, embertársai, a köz javára. Megértette kora szellemét és mélyen átérezte, hogy az önérdek mellett közérdek is van és az áldozatot nemcsak szóval kell fogadni, hanem tettel erősíteni. Eszményi életfelfogására fontos az a megjegyzése, amit 1850 táján tesz: »1848 márciusig, amikor a politikai körülmények nyolc éves pályámról leszorítottak és Háromszék követjévé választatván anélkül, hogy kerestem volna azt azon hitben, mintha mostan lenne ideje rabigába görnyesztett székely rokonnaimon segíteni és a százados jármot lerombolni — és azon meggyőződésben, hogy nekem jutott a szerencse hozzájuk azon örvendetes üzenettel hazatérni: *szabadok vagytok, vége rabszolgaságtoknak* — elvállaltam és ekkép átléptem végtelenül munkás, de boldog magányomból — a lélekrázó, zajos és fárasztó publicistikus térre.«

Nem csoda, ha az 50-es években idegrázónak mondta azt a hivatalos működést, amelyet végeznie kellett és boldognak a magánéletét, pedig — amint ő is megjegyzi — végtelenül verejtékes és fárasztóan munkás. Törekvése első sorban vagyoni helyzetének kiépítésén nyugszik. Ő, aki diák korában örömmel mond le szülei kis támogató-ságáról, a vagyongyűjtésben teljesen magára van utalva, de tehetsége, szívós kiatartása és szigorú takarékosága könnyen túl segítik a kezdet nehézségein. Semmivel kezdte, tíz év múlva 27.000 forint a vagyona, újabb tíz év alatt 46.000 forintra növekszik, a következő tizedik évben a vagyon tiszta jövedelme 10.000 forint, ami 100.000 forint tőkének felel meg és 23 év múlva mintegy 700.000

forintot, másfélmillió koronát hagy az unitárius vallás-közönségre.

A közvélemény általános nézetét, hogy a legtöbbször túlságba vitt takarékoságával gyűjtötte vagyonát, nem tartjuk egészen megokoltnak. A takarékoság mindenestre főkélléke a vagyon okos gyarapításának, nélküle a legnagyobb vagyonok is könnyen elröppennek boldogtalan tulajdonosuktól, de viszont sok fukar, zsugori embert látunk nyomorultul elpusztulni vagyonuk romjain. Berdében a vagyon megtartásának főtényezője megvolt, a szerzéshez pedig volt tehetsége és szerencséje. Ügyvédi irodájának jövedelme, majd szerencsés pénzügyi műveletek s jeles gazdai mivoltában a magának és másoknak végzett szolgálatai egyaránt bőkezűen jutalmazták. Csak így történhetett, hogy egy emberöltőre terjedő pályája, mely csak reménnyel és sejtelmes éleleszmével kezdődött, a vágyak fényes teljesezésével végződhetett.

A nagy vagyon felhalmozása gyakran téves megítélésre indítja a kortársakat. Akinek kevés jut a nap melegéből, nem értheti meg a benne felhalmozott hőmenynyiséget, akiknek nem lehet részük nagy vagyonban, nehezen értik meg annak jogszerűségét. Ám ha meg is van bennünk az a gyöngeség, hogy mástól sajnáljuk, ami nem a mienk, ha megvan a jogunk arra, hogy az aranyaiban csupán gyönyörködőt megvessük és igazunk van, ha a vagyon mértéktelen felhalmozásában a köz megöröidítését látjuk, csak a magasztalás hangján szólhatunk akkor, amikor a meg nem értő, önző, féltékeny köz megkapja azt, amit kényelemszeretete vagy tehetetlensége miatt meg nem szerezhetett.

Berde azt a nagy vagyont, amit gyűjtött, nem tekintette a magáénak. Többször megjegyezte szerényen, hogy ő csak a kezelője és felelősséggel tartozik érte az ő nagy családjának, amelyen az ő hitsorsosait s kiváltkép az unitárius tanulókat értette. Ilyen és más hasonló megjegyzései sejtetik, hogy kora ifjúságától kezdve — mint az átlagon felülemelkedő, rendkívüli embereknél történni szokott — egy eszme, egy nagy cél szolgálatában áll és minden cselekedete ennek a jegyében történik. Ezt tanu-

sítja székely honfitársaira Töntebe idézett megjegyzése, de különösen mutatják végrendeletei, amelyekből 25 év alatt hármat is találunk. Mind a háromban vallásközön-ségünket teszi általános örökösévé. Az elsőben, amely 1865-ben kelt, nem tartja szükségesnek elhatározása megokolását. A másodikat 21 év múlva írja s kiolvashatjuk belőle, mennyit töprengett, vajjon rendelkezhetik-e roko-nai kizárásával eredeti eszméjének megfelelően. »Sokszor, sokat gondolkoztam, — írja — hogy véres verejtékem-mel és törhetetlen munkássággal szerzett csekély vagyono-mmal miként s kinek javára intézkedhetném legcélsze-rűbben, igazságosabban és méltányosabban.« Előbb azt gondolja, hogy nemzetiségre és vallásra való tekintet nél-kül hagyja jótékony célra, de eredeti eszméje marad az uralkodó. Második hagyományozó levelét így fejezi be: »Kora fiatalságotól szívem egy érzést, agyam egy gon-dolatot táplált: felsegíteni szegény vallásközön-ségemet, könnyíteni az útát a tanuló fiatalágnak a tudományok megszerzésére és segélyezni elaggott szolgálait és tanárait. E célra törtem feszített munkássággal s miután — ha kis mértékben is — sikerült valamennyire, örömmel és Istennek hálaát adva halok meg a segélyért, mellyel mun-kámat elősegítette és megáldotta.« Mennyire határozott és energikus a hangja, mikor a döntést kimondja, hogy a méltányosság, az igazság és lelkiismerete parancsát kö-vetve hagyja, hagyományozza és végrendelet, hogy min-den ingó és ingatlan vagyona az unitárius vallásközön-ségre szálljon.

S itt az emberi szó megáll, mint ahogy a teremtés munkája befejeződik az érett gyümölcs lehullásával. A te-remtés munkája végtelen s a mi gyöngé szemünk min-den meg nem láthat benne.

Mintegy két milliót kitevő fejedelmi vagyonhoz ju-tott ezzel egyetemes egyházunk s a Berde-hagyomány egész vagyonának szinte felét alkotja. A legnagyobb há-lálával, tisztelettel, emlékének szerető megőrzésével gondo-lunk vissza nemes alakjára. Kis erdélyi hazánknak nem volt szegényebb embere, mint ő, de bőkezűbb, mondhat-nók, pazarabb jóltevője sem.

Akárhová nézünk vallásos intézményeink terén, hagyományaink éltető erejét mindenütt látjuk. Neki csak egy kívánsága volt s az sem magára vonatkozott: maradjon meg egyházunkban a hagyományos áldozatkészség és takarékoság szelleme, mely sok időn át fenntartója volt.

Legszeretőbb szava, a vonzalom legbelsőbb hangja mégis a tanuló ifjúságnak szólott. Róluk gondoskodik legelső sorban: szellemi és anyagi szükségleteiről egyaránt. Fő, hogy jól tanulhasson, ezért van szükség a kellően felszerelt és tanerőkkel ellátott iskolára, de hogy tanulhasson, élnie is kell, nem szabad éheznie. Ezért gondoskodik mintegy 200 tanulónak mindennapi kenyérééről a Berde-cipóval. Azt tartotta, hogy a szegény székely fiuknak nem gazdagon megterített asztal kell, hanem egy kis mindennapi kenyér, hogy a betű mellett ne éhezzenek. Talán sok keserű emléke lehetett tanuló éveiből s hálát adott az Istennek, hogy legalább erről tudott gondoskodni.

És kívánta az ifjúval szemben a könyörtelen szigorúságot, az igazi munkaszeretetet, az önzés nélküli takarékoságot. A spártai nevelésnek volt a hive. Az ifjúnak sokat kell izzadnia és fáradnia. Igaza van. Az üveg-házi növény szép, de elsenyved a napon a szelek fúvására, a hegytetőn magasba kapó sugár tölgy télen, nyáron, az elemek romboló viharában rendületlenül áll. Az ifjú legyen erős, edzett, tanult, munkabíró, nemzetünk versenyképes a világ népeivel és szembeálló, diadalmas minden viharral szemben.

Küzdelmek emlékei, az ősök szelleme mindennapi munkánk irányítói. Hiába is tiltakoznánk ez ellen akár a legnagyobb határozottsággal. Mi csak azt óhajtjuk, az ő szelleme ki ne vesszen egyházunk embereiből. Az egyszerűség, önmegtartóztatás, szigorú munka, a közérdek előmozdítása mindig a legszebb erények közé tartozott s mi is zászlónkra írhatjuk.

... Azzal kezdtük, hogy a polgár-erények nem tündökölnék messzeható fénnel. Mintha nem volna igazunk. Nem találtunk mindig a Berde mindennapi egyéniségéhez találó szürke ruhát. Helyesen volt így. Berde Mózsának volt egy nem mindennapi egyénisége is. Ez a Berde többet érdemel, mint a mennyit mi adni tudtunk.

Megnyitó beszéd a Berde-émlékünnepen.

Mondotta: **Dr. Gál Kelemen**, igazgató.

Kedves Ifjúság!

Ezt az intézetet, melynek áldásait naponként élvezzük, 350 esztendőn keresztül híveink szeretete, hitükhöz való ragaszkodása és jobb módú hitsorsosaink áldozó készsége tartotta fenn. Nekünk nem voltak fejedelmi donatoraink, akik a közvagyonból bőkezűen támogatták volna iskoláinkat. A szorgalmas munka és az észszerű gazdálkodás megtakarított fillérei voltak az a forrás, melyből iskoláink a történelem folyamán táplálkoztak; tehát az a legnemesebb forrás, melynek a nyomán áldás fakad. Ezért rendelte el egyházi főhatóságunk, hogy jóltevőink emlékére öt évenként hálaünnepet tartsunk. A mai ünnepély az öt éves ciklusba nem esik bele. Még a múlt év elején merült fel a gondolat, hogy legnagyobb jóltevőnknek, Berde Mózsának, kinek mellszobra díszíti ez iskola lépcső-csarnokát, születésének 100-ik évfordulóját megünnepeljük. Ez az évforduló az elmúlt év decemberére esett. Akkor azonban helyiség hiánya miatt nem tarthattuk meg. Most azért gyűltünk össze, hogy szenteljünk egy órát az ő emlékezetének, vonúltassuk el lelki szemeink előtt az ő nemes alakját s emelkedjünk fel az életnek arra a megtisztult felfogására, mely az ő pályáját olyan eszményi világításban mutatja be.

Mert tudnotok kell, kedves ifjú barátaim, erre az ünnepre nem a jóltevőknek, hanem nekünk van szükségünk. Ez ünnep rendszeresítése a ti és a mi nevelésünk érdekében történt, a mi nevelésünket szolgálja. Az a célja, hogy felköltse lelkünkben a hála és köszönet érzelmeit, melyek nélkül a lélek sívár, szegény és örömtelen s bemutassa nekünk egy életpálya rajzában a mindennapi munka herosait, akik egy szívükön melengetett cél érdekében egy élet minden sikerét és gyümölcsét hozzák áldozatul.